

БІДЕРМАЄРІВСЬКІ МОТИВИ У ТВОРЧОСТІ НІКОЛАУСА ЛЕНАУ

У статті проаналізовано поетику й естетику літературного бідермаєру на основі теоретичних праць таких зарубіжних літературознавців, як П. Клюкгон, Ф. Федоров, О. Михайлов, А. та В. Рінзум, знайдено характерні бідермаєрські риси у творчості письменників епохи Реставрації на прикладі ліричних творів австрійського поета Ніколауса Ленау. У ранніх “романтичних” віршах Н. Ленау вдається простежити низку мотивів і тем, які були прикметними для періоду бідермаєру. У статті доводиться можливість інтерпретації письменників 1815 – 1848 років з позицій як романтизму, так і бідермаєру.

Ключові слова: романтизм, бідермаєр, поетика, естетика, мотив.

Iryna Yarosh-Yatskiv. Biedermeier motifs in the works of Nikolaus Lenau

The article analyses the poetics and aesthetics of literary Biedermeier on the basis of theoretical works by such literary critics as P. Kluckhohn, F. Fedorov, A. Mikhaylov, A. and W. Rinsum. The author focuses on the features of Biedermeier which could be found in the lyric poetry of Nikolaus Lenau, an Austrian poet of the Restoration Epoch. Concentrating on Lenau's early “romantic” poems, the research paper traces back some motifs and themes typical of the Biedermeier period. In the end, the author argues that the writers of 1815-1848 could be interpreted from the standpoint of both romanticism and Biedermeier.

Key words: romanticism, Biedermeier, poetics, aesthetics, motif.

На початку ХІХ століття післянаполеонівська Австрія переживала економічну та політичну кризу. У духовному житті ця криза відобразилась у відмові від романтичних абстрактних ідеалів свободи та втечі від універсально-глобальних проблем, високих тем та героїчних характерів до буденної дійсності. Після “хаосу” романтизму настав довгоочікуваний період затишшя, стан всеохопного порядку та спокою. Цей особливий період суспільного та культурного життя Австрії 1815 – 1848 років, відомий в історії під назвою “епоха Реставрації”, називають *бідермаєром*. Будучи поняттям епохи, символом філістерськи-аполітичного часу, утверджуючи певний утилітарно-буржуазний стиль життя, бідермаєр виявив себе в усіх видах мистецтва: малярстві, музиці, архітектурі та найяскравіше – у прикладному мистецтві, передусім в оформленні інтер'єру, меблів. Водночас бідермаєр претендує на позначення своєрідного літературного напрямку, а саме на міщанську, неполітично-приватну, часто радісно-меланхолійну та резигнативно-песимістичну творчість письменників періоду “між романтизмом та реалізмом”. Ця література дістала вираження, на думку багатьох зарубіжних літературознавців початку ХХ століття (П. Клюкгон (P. Kluckhohn), В. Бітак (W. Bietak), Г. Вейдт (G. Weidt)), у ліриці Едуарда Мьоріке (Eduard Mörike, 1804 – 1875), Анет фон Дросте-Гюльсгоф (Annette von Droste-Hülshoff, 1797 – 1848) та Ніколауса Ленау (Nikolaus Lenau, 1802 – 1850), у прозі Адальберта Штіфтера (Adalbert Stifter, 1805 – 1868), драмах Франца Грільпарцера (Franz Grillparzer, 1791 – 1872), Йогана Непомука Нестроя (Johann Nepomuk Nestroy, 1801 – 1862), Фердинанда Раймунда (Ferdinand Raimund, 1790 – 1836). Слід зазначити, що досі в українському літературознавстві зустрічалися лише поодинокі незначні згадки про ці постаті в контексті естетики бідермаєру (“Історія української літератури”, “Порівняльна історія слов'янських літератур” Д. Чижевського,

“Літературний бідермаєр в галицько-українському письменстві” І. Панькевича). Водночас такі ґрунтовні енциклопедичні видання, як “Литературная энциклопедия” (1929 – 1939), “Краткая литературная энциклопедия” (1962 – 1978), “История всемирной литературы” (1983 – 1994), подають інформацію про цих письменників лише як про представників романтизму, хоча далеко не все в їхній творчості вписується в романтичну естетику. Постає питання, чи ці автори справді відобразили у своїх творах панівні на той час бідермаєрівські настрої, чи їх можна споглядати лише з позицій романтизму, відштовхуючись від десятиліттями сформованих кліше. Спробуймо проаналізувати поетику й естетику літературного бідермаєру та простежити наявність бідермаєрівських рис у творчості німецькомовних письменників першої половини XIX століття на прикладі лірики одного з найвидатніших поетів епохи Реставрації Ніколауса Ленау.

Перший етап літературознавчої розробки бідермаєру пов'язаний передусім з ім'ям відомого німецького літературознавця Пауля Клюкгона. У своєму дослідженні бідермаєру Клюкгон оцінює цей період як “німецький рух, який став буржуазним” [3, 9]. Дослідник також відхиляє традиційне уявлення про бідермаєр як про перехідний період між романтизмом та реалізмом. Він стверджує, що основа, на якій ґрунтується явище бідермаєру, суспільно набагато ширша та часово глибша й передує класицизму й романтизму [3, 13]. Само собою зрозуміло, що романтизм певним чином збігається в часі з бідермаєром, але як – це ще належить докладніше визначити. У цей період існує багато важливих літературно-мистецьких явищ, які не слід розглядати та інтерпретувати за схемою “між романтизмом та реалізмом”. Клюкгон наголошує на поверненні бідермаєру до перерваних німецьким рухом тенденцій, наприклад, до ділового тверезого емпіризму просвітництва XVIII ст., до “споглядання найближче розташованого”, до дослідження природи, виходячи більше не з “єдиної ідеї” (Гете), а з охоплення багатогранного. На противагу тодішньому байронізові типова бідермаєрівська позиція хоче своє становище подолати раціонально, загальмувати організованістю, порядком і розумом демонічні сили. Цей часово-історичний стан почуттів, його нахили й тенденції зустрічаються у творчості як і менш відомих поетів цього часу (Август Платен, Чарльз Сілсфілд, Густав Фрейтаґ, Фрітц Ройтер), так і визначних літературних постатей початку та середини XIX ст. (Адальберт Штіфтер, Франц Грільпарцер, Анет фон Дросте-Гюльсгоф, Ніколаус Ленау, Йоганн Федорук Нестрой та ін.). Відомий літературознавець, дослідник романтизму Ф. Непомук зазначає, що поезія бідермаєру зображає моральне завдання часу, скромну помірність, приборкання пристрастей, тихе підпорядкування долі, дотримання середини й міри, маленьке щастя, любов до речей, історії та природи. Вона протиставляє пережитому розколу ідеалу й дійсності через вибір позитивного здоровий поетичний світ, який виражає організовані закони всього буття [2, 249].

Російський учений О. Михайлов, досліджуючи перехідні літературні епохи, доходить висновку, що поетика бідермаєру виникає без естетичної та теоретичної програм, по-іншому, ніж, наприклад, поетика романтизму чи, пізніше, реалізму. Для поетики бідермаєру характерне типове, проте наївне співіснування різних форм зображення, нахил до змішування жанрів, узагалі нехтування формальним [1, 82]. Така літературна манера викликає цілу хвилю дилетантської белетристики, яка друкується у великій кількості альманахів, кишенькових і настільних книжок, домашніх, сімейних та інтелігентських газет (“Trivial-Biedermeier”) і надає бідермаєрівській поетичній присмак філістерськи спрощеного, порядного, характерно-пристойного. Улюбленою й поширеною стала коротка розповідна проза: менш суворо побудована новела, “студії”, казки, епічно-ліричні короткі форми, також малі гекзаметри та інші класицистичні малі форми з історично-ідилічним матеріалом. Ідилія як жанрова форма зустрічається рідко. Ліричні форми прості, народнопісенні, але часто й рефлексивні, дидактичні; перевага надається ліричним циклом, рольовим пісням, іграм тощо.

Герой літератури бідермаєру відрізняється від романтичних персонажів, яких хвилюють проблеми недосконалості світобудови. Бідермаєрівський персонаж не закликає до бунту, а навпаки – до смирення. Це нічим не примітний городянин,

який передусім шанує монарха, цінує свою працю на благо держави та прагне до збереження державних і суспільних норм життя, спокою, порядку. Сенс життя такого героя полягає в буденних турботах, радощах, у праці, духовну рівновагу він знаходить у братерській єдності людей. Зваженість, поміркованість, смирення постають основними чеснотами людини. Замість індивідуалізму та революційного пориву – особлива увага до “надіндивідуального” порядку в державі, релігії, звичаях, нахил до традиції, замість прагнень пізнати весь світ – спокійне існування, колекціонування посуду, усіляких дрібничок, культ “домашності” [3, 16]. Замість різкості, поривчастості, романтики – м’якість, спокій. Бідермаєрівський персонаж не дозволяє почуттям визначати свої вчинки. Розум повинен керувати його діями, а не емоції.

Така характеристика бідермаєрівського героя наближає його до реалістичних творів, але ця спорідненість лише зовнішня. Смиренний городянин тільки декларує свою покору, намагається жити за законами держави та дбати про її інтереси. Але таке життя породжує глибокі страждання в його душі, про які, згідно із загальноприйнятою думкою, не можна було говорити. Аналізуючи моральний клімат епохи Реставрації, німецькі дослідники зазначають, що у свідомості бюргерів панують суїцидальні настрої і саме на цей період припадають масові самогубства [3, 26]. Уцілому епоха бідермаєру характеризується певною філософською втомою та загальним настроєм всесвітнього болю, які виражаються “сльозливістю”, що стала для цього періоду визначальною й може підвестися до релігійної замріяності та перенасичення життям. Пояснення цьому пропонує, знову ж таки, історична криза, всезагальне національне розчарування, протверезіння та безнадійність після визвольних воєн, політична несвобода та економічна кризова ситуація, а пізніше ще й непевність у питаннях цінностей (за всієї віри в існування універсального порядку).

Цікавим видається опис бідермаєрівського світосприйняття німецькими літературознавцями Анною-Марією та Вольфгангом ван Рінзум (Annemarie und Wolfgang van Rinsum), котрі у своїй книжці “Ранній реалізм 1815 – 1848 років” (Frührealismus 1815 – 1848) аналізують у річищі бідермаєру творчість письменників, які зберегли віру в ідеали, моральний закон, в об’єктивне, божественне, але більше не бачать можливості реалізувати ці цінності в дійсності, а тому в їхніх творах панують песимізм та розчарування [6, 182]. Як “маленькі люди” вони сповідують стриманість у політиці й релігії і прагнуть у смиренності та благоговінні жити суворим моральним життям. Прикметні риси їхніх героїв – непретензійність, лагідність і поміркованість. З любов’ю розглядають вони деталі свого оточення, збирають та плекають маленькі речі й емпіричні факти й надають перевагу зрілим рокам життя перед бурхливою молодістю. Так виникає особливий світогляд з ідеалістичних та реалістичних об’єктивних складових, що виявляється у творах багатьох письменників і визначає феномен культури того періоду загалом, відбиваючись на всіх галузях життя.

На думку А. та В. Рінзум, лірика відіграє в бідермаєрі дуже важливу роль. Вона стає невід’ємною частиною товариських зустрічей усього освітнього прошарку. Прості та душевні тони виражають зростаючу відразу до надмірного пафосу. Звичайна народна пісня стає улюбленицею публіки. Критерієм справжнього вірша є те, чи може він бути покладений на музику. Дуже багато людей намагаються стати віршомазами, і при цьому безмежному продукуванні обмежених талантів поезії стають усе більш подібними між собою. Згодом фольклорні форми вичерпалися, зміст постійно повторювався: любов і дружба, дні і ночі, пори року, бажання подорожувати, природа. Саме споглядання природи, її демонізація стають головною темою віршів, кількість яких постійно зростає [6, 185].

Славу найвидатнішого поета післянаполеонівської Австрії здобув Ніколаус Ленау (справжнє ім’я – Франц Німбш Едлер фон Штреленау). Його творчий шлях розпочався у 20-х роках XIX ст. Як мистець слова Ленау сформувався в період пригнічення Європи феодально-монархічною реакцією, що завершився революцією 1848 року. Відтак твори поета увібрали всі протиріччя цього перехідного часу. Не витримуючи задушливого тягаря політичного гніту меттерніхівської Австрії, Ленау нерідко впадав у відчай і втрачав віру в можливість перемоги народом європейської реакції.

У його поезії переважають сильні мотиви безнадії й туги, самотності та духовної розгубленості. Вони виявляються не лише в любовній ліриці чи віршах про природу, а й у романтичних поемах “Фауст”, “Дон Жуан”, “Савонарола”.

Незважаючи на те, що Н. Ленау у 20-х роках написав та опублікував лише кілька віршів, він уже відчував сильний тиск з боку уряду князя Меттерніха. Отже, через періодичні переслідування в Австрії меттерніхівською цензурою Ленау міг друкуватися лише за кордоном. 1831 року він був змушений переїхати до Штутгарту, що був на той час одним із найбільших центрів літературного життя в Німеччині. Там поет тісно співпрацює з найвідомішим тоді видавництвом *Cotta*. Цей перший штутгартський період творчості Н. Ленау був одним із найщасливіших у його житті. Вірші, написані в ці місяці, були єдиними в його доробку, у яких настрої меланхолії, туги, байдужості не відігравали головної ролі. Саме цю фазу творчості Ленау називають *романтичною* [4, 157].

Уже перша збірка митця “Вірші” (1832) здобула йому славу (вперше псевдонімом “Ленау” підписано вірш 1830 року “Віра, Знання, Дія” – алегоричне зображення зради німецькими князями свого народу). Ранній ліриці притаманні мотиви “проти тиранів” – політично заангажована поезія, вочевидь, не найсильніша грань таланту Ленау. Народившись в угорському містечку Чатад, він перейняв багато з угорської народної культури. Мелодії Угорщини, образи людей, угорські пейзажі органічно вплелись у його лірику. У ранніх віршах Ленау – у пейзажних і побутових замальовках, у картинах угорського сільського життя – виявляється особливість його поезії: її глибока суб’єктивність – чітко виражена риса пізньоромантичного світосприйняття. В одному з листів до свого друга Ленау писав про поезію: “Ні, я не можу назвати її лише моєю подругою, поезія – це я сам; моя сама самість – ось що таке моя поезія” [5, 189]. Релігійні мотиви у творчості австро-угорського поета поєднуються із сатирою на зажерливого пастора, гучні забави – з понурою замкнутістю, ясний, світлий образ природи – з похмурими роздумами. Хоча це початкове зібрання творів і зараховують до романтизму, та не всі вірші в ньому можна назвати романтичними, адже поет увійшов у літературу в період, що характеризується співіснуванням найрізноманітніших явищ (Реставрація, бідермаєр з його “лірикою для віталень”, революційні тенденції, рецидиви романтизму) [5, 190].

Так, у “Піснях очерету” (1832) Н. Ленау чітко простежується саме та мелодійність, пісенність, що (як було зазначено) постає прикметною ознакою бідермаєрівської лірики. На пісенність цих віршів указує надзвичайно проста строфічна будова та нескладна рима, буденна лексика. Музичність твору увиразнюється паралельністю окремих частин та картин (образів), алітерацією, грою голосних звуків. Своєрідним доказом особливої мелодійності “Пісень очерету” та інших ранніх віршів Н. Ленау слугує той факт, що саме вони були неодноразово покладені на музику такими відомими композиторами, як Роберт Шуман, Гуґо Вольф, Франц Ліст та ін. [4, 162].

Природа в ліриці Н. Ленау стала своєрідним дзеркалом меланхолійного настрою, почасти відображенням певного демонічно-неземного “ландшафту” душі поета. Яскравий зразок – вірш “Скорбота неба” (“Himmelstrauer”), де автор порівнює свою душу з небом, по якому плывуть темні важкі хмари – його думки (“Am Himmelsantlitz wandelt ein Gedanke, Die düstre Wolke dort, so bang, so schwer...”), із яких лунає тужливий гуркіт грому; неабияке враження в цьому плані отримуємо й від останніх рядків твору, в яких мовиться про холодні зливи та туман, що наповзають із боліт (“...Nun schleichen aus dem Moore kühle Schauer und leise Nebel...”): ідеться, вочевидь, про похмурі й тяжкі обставини життя людини, що насуваються зі світу та поступово огортають її душу. Вірш закінчується тим, що небо, замислившись про свій смуток, випускає зі своїх рук сонце (“...Der Himmel ließ, nachsinnend seiner Trauer, die Sonne läßig fallen aus der Hand”). Отже, вірш “Скорбота неба” демонструє ту особливість лірики періоду бідермаєру, яку визначали німецькі літературознавці А. та В. Рінзум.

Велику роль у житті й відповідно у творчості поета відіграв його від’їзд до США. Цю поїздку можна назвати романтичною втечею від усього того, що пригнічувало

митця на батьківщині, з метою пошуку нових ідеалів. Проте дуже скоро спіткають там Ленау нові розчарування, його найкращі мрії та надії зазнають краху. Н. Ленау писав про американців: "Ці американці – смердючі аж до самого неба душі торгашів, мертві, цілком мертві для будь-якого духовного життя" [5, 191]. Поет заявляв, що перебування в Новому Світі "вилікувало його від химер свободи та незалежності" [5, 191]. По приїзді на батьківщину 1833 року Ленау побачив, що перша збірка віршів зробила його ім'я надзвичайно популярним в Австрії та Німеччині. Та, окрім творчого успіху, перебування в рідних краях протягом 1834 – 1837 років зумовлює глибоку духовну кризу поета, яку можна було б назвати періодом соціального песимізму. Його співчуття демократичним рухам поєднується з невірою в їхню перспективу. Шляхом переоцінок, відступів, болісних компромісів Ленау намагається знайти вихід у визвольному русі німецького бюргерства 30-х років. Проте трагедія деградації, песимізм самотності постійно притлумлюють у творчості поета підйом, енергію, бойовий настрій, котрими він намагається "відродитися".

У збірці Н. Ленау "Вірші" можна виокремити ще кілька творів, у яких простежуються бідермаєрівські мотиви. Це поезії "Прохання" ("Bitte"), "Листоноша" ("Postillion"), "Плач осені" ("Herbstklage"), "Похмурий подорожній" ("Der trübe Wanderer"), які постають своєрідним щоденником внутрішньої трагедії поета, щоденником душі, у якій немає виходу із власного розчарування та суперечливої епохи. Розгляньмо та спробуймо коротко проаналізувати для прикладу вірш Н. Ленау "Похмурий подорожній":

Der trübe Wanderer

Am Strand des Lebens irr ich, starre düster
Ins Todesmeer, umhüllt von Nebelflor;
Und immer wird der Strand des Lebens
wüster,
Und höher schlägt die Flut an ihm empor.
O strömt, ihr Tränen, strömt! – Im
Weiterirren
Seh ich die längstverlorenen Minnestunden,
Ein neckend Schattenvolk,
vorüberschwirren,
Und neuer Schmerz durchglüht die alten
Wunden.
Die Asche meiner Hoffnungen, die Kränze
Geliebter Toten flattern mir vorüber,
Gerissen in des Sturmes wilde Tänze,
Und immer wirds in meiner Seele trüber.
Das Christuskreuz, vor dem in schönen
Tagen
Ein Kind ich, selig betend, oft gekniet,
Es hängt hinab vom Strande nun,
zerschlagen,
Darüber hin die Todeswelle zieht. –
Seltsame Stimmen mein' ich nun zu hören:
Bald kommts, ein wirres Plaudern, meinem
Lauschen
Meerüber her, bald tönts in leisen Chören,
Dann wieder schweigts, und nur die Wellen
rauschen. –
Ein ernster Freund, mein einziges Geleite,
Weist stumm hinunter in die dunkle Flut;
Stets enger drängt er sich an meine Seite:
Umarme mich, du stiller Todesmut!

Похмурий подорожній

На березі життя блукаю я, похмуро
Дивлюся у смерті вир, загорнутий в імлу;
І берег той все більш стає безлюдним,
Лише пісок несе високу хвилю ту.
Біжи, сльозо, біжи! – У дальшому
блуканні
Я бачу, як любові мить,
як тінь навкруг ширяє
І, дражнячи мене тим, що навік минуло,
У давніх ранах щем і біль знов викликає.
Як прах моїх надій, вінки померлих любих
Кружляють, вітрами підхоплені в танок,
І у душі моїй все більше мрій похмурих,
І залишилося зробити тільки крок. –
Вінок Христа, що перед ним у дні
прекрасні
Дитиною, приклякнувши, моливсь,
Розбився вщент, із берега життя упавши,
І морок смерті хвиль на нього зливсь. –
Здається, чую я тепер ці дивні звуки:
То сплутані слова, то хору тихий спів
Лунає з моря, то знову все мовчить,
І хвиля лиш шумить. –
Суворий друже мій, єдиний супровідний,
Він вказує униз, в похмуру хвилю ту.
Підходить ближче він, і я його благаю:
Дозволь відчутти спокій і смерті темноту!

(Переклад мій. – І. Я.-Я.)

Вірш Н. Ленау “Похмурий подорожній” відображає настрої, які панували в часи бідермаєру. Літературний герой твору переживає глибокий смуток та розчарування, тугу за тим, що давно минуло і вже не повернеться. Він блукає на березі, тобто на краю життя, куди привели його нездійсненність мрій та “прах надій”. Автор ділиться у творі своїми переживаннями через нещасливе кохання, втрату близьких йому людей. Ці почуття породжують у душі героя все більше й більше похмурих мрій і врешті – бажання самогубства. Він відчуває ностальгію за дитинством, що минало у спокої, у родинному колі, домашньому затишку та в мирі з Богом. У творі відчувається прагнення поета до єднання з Христом, яке вже неможливе. У цьому вірші Н. Ленау простежуються притаманні літературі бідермаєру споглядання природи та її демонізація. Бурхливе море, з якого линує якісь дивні голоси, незрозумілі слова, тихий спів хору, автор асоціює зі смертю. У кінці вірша герой говорить про якогось свого неіснуючого, уявного товариша, котрий показує йому “останній” шлях. Із завершального рядка (“Umarme mich, du stiller Todesmut!”) можемо зрозуміти, що той таємний товариш – сміливість героя перед його погібеллю. Отже, головний мотив, який пронизує весь вірш, – це потяг до суїциду (явища дуже поширеного в часи бідермаєру). Виходячи з того, що ця поезія була написана ще задовго до душевної недуги Ленау (психічна хвороба обірвала свідоме життя поета 1844 року), доходимо висновку, що думки про беззмістовність буття і про бажання заповідати собі смерть (для якої він просить відваги в кінці вірша) віддавна хвилювали поета.

Таким чином, спираючись на теоретичні праці зарубіжних літературознавців, ми спробували дослідити особливості поетики й естетики літературного бідермаєру, здійснивши короткий аналіз ранніх ліричних творів одного з найвідоміших німецькомовних поетів епохи Реставрації Ніколауса Ленау. Хоча розглянуте нами перше зібрання творів Ленау й зараховують до романтизму, нам вдалося виявити в його віршах низку мотивів і тем, що були актуальними в період бідермаєру та прикметними для писемної творчості тих часів. Деякі німецькомовні автори, які жили і творили в період між 1815–1848 роками, усе ж були носіями бідермаєрівських настроїв. Отже, було би помилковим розглядати ці постаті суто з позицій романтизму. Прикладом такої духовної метаморфози може слугувати лірика Н. Ленау – яскравий зразок поезії епохи бідермаєру.

Подальші студії в цьому напрямку дадуть змогу виявити бідермаєрівські мотиви у творах таких відомих австрійських авторів, як Едуард Мьоріке, Анет фон Дросте-Гюльсгоф, Адальберт Штіфтер, Франц Грільпарцер.

ЛІТЕРАТУРА

1. Михайлов А. Проблемы анализа перехода к реализму в литературе XIX века // *Методология анализа литературного процесса* / За ред. Ю. Борева. – М., 1989. – С. 31-94.
2. Федоров Ф. Романтизм и бiederмайер // *Russian Literature*. – 1995. – Vol. XXXVIII. – С. 241-257.
3. Kluckhohn P. Biedermeier als literarische Epochenbezeichnung // *Deutsche Vierteljahrsschrift für Literaturwissenschaft und Geistesgeschichte*. – Stuttgart, 1936. – S. 1-43.
4. *Lenau N. Gedichte*. Hrsg. von Hartmut Steinecke. – Stuttgart: Philipp Reclam jun., 1993. – S. 154-162.
5. *Lenau Nikolaus* // *Kindlers Neues Literatur Lexikon* / Hrsg. Von Walter Jens. – Bd. 10. – München: Komet, 1998. – S. 188-194.
6. Rinsum A. Frührealismus 1815–1848 // *Deutsche Literaturgeschichte*. – Bd. 6. – München: Deutscher Taschenbuch Verlag, 1998. – S. 181-185.

Отримано 20 вересня 2011 р.

м. Дрогобич

